

**An Analysis of Self-Love in the Soul's Quest for Well-Being
and Its True Object Under Divine Guardianship**

Mohamad Reza Karimi Vala

Associate Professor, Department of Islamic Teachings, Faculty of Theology,
University of Qom, Qom, Iran.
r.karimivala@qom.ac.ir

Article Info

ABSTRACT

Article Type: Research

Article history:

Received: 2025/06/22

Revised: 2025/09/03

Accepted: 2025/09/06

Online Publication: 2026/03/30

Keywords:

Hedonism, Seeking
Afiyah (Well-being),
Self-love, Nafs
(Self/Soul), Divine
Guardianship (Wilayah).

Hedonism and the avoidance of pain and suffering are significant manifestations of self-love (Amour-propre), which profoundly influence human growth and perfection. The wisdom inherent in creation renders it self-evident that a true object (*muta'allaq*) for this inclination exists across all dimensions of human life. However, a twofold necessity arises for finding an authentic response to this innate drive: first, the hardships and tribulations that everyone encounters in life—supported by the outward meanings (*zahir*) of certain verses and traditions—and second, the harms resulting from the deviation of this instinct. Utilizing a documentary-analytical approach, this research explores and elucidates the true object of human hedonism based on religious sources. In this pursuit, "Afiyah" (well-being/ wholeness)—defined as immunity from any unpleasantness in

Cite this article

Karimi Vala, M. R. (2026). An Analysis of Self-Love in the Soul's Quest for Well-Being and Its True Object Under Divine Guardianship. *Philosophia et Theologia: Dialogues in Criticism and Reflection*, 31(1), pp. 125-153.
<https://doi.org/10.22081/jpt.2025.72209.2253>

© The Author(s) ; Publisher: Islamic Sciences and Culture Academy
<https://doi.org/10.22081/jpt.2025.72209.2253>

all aspects of human existence—is introduced as the ultimate goal of this primordial inclination. Furthermore, it is clarified that achieving true *Afiyah* is impossible without identifying man's ultimate perfection and the conscious utilization of the gifts of existence. This is because *Afiyah* is realized only in the light of nearness to Almighty God and under the shadow of Divine Guardianship (Wilayah) with its unique characteristics.

Extended Abstract

Humans are inherently desirous of every good and pleasure-inducing Introduction benefit. Religious teachings not only deny nor condemn this pleasure-seeking in humans, but a part of its teachings is based on this natural inclination and aims to guide humans to its true manifestation. However, considering the wisdom of creation and that no innate need is without a true and appropriate fulfillment, it becomes clear that such a manifestation both provides true pleasure for humans and clearly specifies the necessary guidance and the path to attain it, Accordingly.

Main Research Problem: Representing the true and real manifestation of the human's innate inclination towards pleasure as one of the prominent displays of self-love in humans.

Significance and Necessity of the Research: The affliction of most people with tribulations and suffering on one hand, the content of some Quranic verses and narrations indicating that human life is accompanied by hardship and difficulty on another, and the harms of deviation in this inclination on a third, clearly reveal .

Research Aims: the necessity and importance of researching this issue Philosophical explanation of self-love and its distinction from" psychological egoism," "investigating the reality of well-being (afiyah) as the true object of the human's innate inclination towards pleasure," and "observing strategies for immunity from the adverse consequences of incorrect dispositions in guiding humans towards well-being" are among the objectives and aims of this research.

Research Hypotheses: The concomitance of the boundaries of well-being with",tribulations,""occurrence within the crucible of sufferings as the key to openings and "the coherence and harmony of the components of existence for fulfilling the ,true needs of humans, once they attain true knowledge of their own essence and under divine guardianship, recognize

a path congenial to their essence and .nature towards happiness" are the hypotheses of this research.

Research Method: Since the present writing is a research to find a true and appropriate answer for one of the prominent displays of self-love in human existence, namely pleasure-seeking and aversion to pain and suffering, and in an effort to show the objective realization of the object of this innate need, it relies on the wisdom of creation and seeks assistance from revelatory guidance therefore, the research method is analytical-documentary, utilizing reliable and acceptable sources for evidence and viewpoints.

Research Discussions and Results: Love' (hubb) is the opposite of'" hatred' (bughd), meaning an intense inclination and perceptive attraction with the criterion of concordance with the perfection of the human essence. In this research, the intended meaning of the word 'soul (nafs) is the truth of human existence. Based on this, self-love or love of the soul means every human's love for their own essence and truth of existence, and 'pleasure' (lazzat) is intended with the concept of pleasantness and delight, and 'well-being' ('afiyah) with the meaning of health from all kinds of tribulation and adversity in all dimensions of human life.

However, in the philosophical analysis of 'self-love, it must be said that since the criterion for 'love' of something is the perception of harmony and concordance with it, and every human perceives their complete concordance with their own existence through presential knowledge; therefore, love for one's essence in humans is something self-evident and in no need of proof. And since the perception of concordance with anything must lead to an intrinsic concordance and that intrinsic [concordance] is nothing but the human's harmony and concordance with themselves or the same self-love; thus, the ultimate end of all actions that a human performs is based on self-love' and for a benefit that the human considers for themselves. Of course, according to the truth of the human being as a relational entity (ein rabti), self-love being the origin for desirability and lovability does not mean an independent love of the essence and does not conflict with monotheism and sincerity; therefore, the intended meaning of self love here is not the same as psychological

egoism discussed in Western schools. Now, one of the fundamental manifestations of self-love is hedonism as the primary factor and motivator of voluntary actions, and it is necessary to find the true object of this innate inclination of the soul, which in religious sources is referred to as 'well-being' (afiyah) in opposition and aversion to comfort-seeking lack of ambition, and self-indulgence.

But after this finding, the main discussion is the human's confrontation with tribulations arising from the limitations of worldly life and the indication by some verses of the Holy Quran that humans are created amidst toil and hardship. With the aid of religious texts, this can be expressed in several stages: 1) The well being of the soul is embedded in blessings and pleasures that have margins of suffering and tribulation. 2) Effort and striving are the key to attaining human well-being and success, which themselves contain pain and hardship, and the measure of enduring them is the measure of a human's worth. 3) According to the requirement of the prudence and foresight of the wise, it is necessary for humans to endure some hardships or forgo some pleasures so that, with spiritual maturation and physical ability, they may attain the most valuable pleasures. Therefore, from the perspective of the wise, becoming seasoned in sufferings enduring hardships perceiving lasting being, is worthy and praiseworthy. 4) The true criterion of well-being is the conformity of human actions and conduct with their true needs, and recognizing ;this conformity depends on correct knowledge of the soul and its true perfection therefore, the pleasure that humans primarily seek is a pleasure that results from the crucible of and for well attaining true perfection. Proximity to the Divine is the ultimate perfection of humans, and it is in this proximity that the highest pleasures arise.

However, since humans are choosing beings, they must, from among various options traverse the path of proximity to God through their own choice and free will, and this will be accompanied by difficulty and hardship.

EISSN: ۲۷۱۶-۹۶۰X
PISSN: ۱۰۲۶-۸۹۵۲

تحلیل حب ذات در عافیت طلبی نفس و متعلق حقیقی آن تحت ولایت الهی

محمدرضا کریمی والا

دانشیار، گروه معارف اسلامی، دانشکده الهیات، دانشگاه قم، قم، ایران.
r.karimivala@qom.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی	لذت‌گرایی و گریز از درد و رنج، از جلوه‌های بسیار مهم حب ذات، و تأثیرگذار بر رشد و کمال انسان است و حکیمانه‌بودن خلقت، وجود متعلق حقیقی برای آن را در همه ابعاد حیات انسان بدیهی می‌کند. با این حال، از یک سو، محنت‌ها و رنج‌ها که همگی در زندگی با آن مواجه‌اند و نیز ظهور برخی آیات و روایات که بر واقعیت این ابتلا صحه می‌گذارند، و از سوی دیگر، آسیب‌هایی که از انحراف در این گرایش پدید می‌آیند، ضرورت دستیابی به پاسخی راستین برای این کشش ذاتی را آشکار می‌کند. در این پژوهش با رویکردی اسنادی - تحلیلی، به بررسی و تبیین مصداق حقیقی لذت‌گرایی انسان با تکیه بر منابع دینی پرداخته شده است. در این مسیر، «عافیت» به منزله سلامتی از هرگونه ناگواری در همه ابعاد حیات انسانی، به مثابه غایت این گرایش فطری انسان معرفی شده است. همچنین روشن می‌شود که دستیابی به عافیت حقیقی، جز با شناسایی کمال حقیقی و نهایی انسان و بهره‌مندی آگاهانه از عطایای هستی ممکن نیست؛ زیرا عافیت تنها در پرتو قرب به خدای متعال و در سایه ولایت الهی با مختصات ویژه آن تحقق می‌یابد.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۰۸	
تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۶/۱۲	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۱۵	
تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۵/۰۱/۱۰	
کلیدواژه‌ها: لذت‌گرایی، عافیت طلبی، حب ذات، نفس، ولایت الهی	
استناد: کریمی والا، محمدرضا. (۱۴۰۵). تحلیل حب ذات در عافیت طلبی نفس و متعلق حقیقی آن تحت ولایت الهی. نقدونظر، ۳۱(۱)، صص ۱۲۵-۱۵۳.	

<https://doi.org/10.22081/jpt.2025.72209.2253>

ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی. © نویسنده گان

مقدمه

از آنجا که محبت به طور طبیعی توجه انسان را به متعلق آن برمی‌انگیزد، توجه انسان به ذات خود، مقتضای «حب ذات» در اوست. بر این اساس، همه تلاش‌ها و فعالیت‌ها و حرکات‌های انسانی در طول زندگی - چه مادی و چه معنوی، چه دنیوی و چه اخروی، چه فردی و چه اجتماعی - که هر یک آثار و مظاهر تمایلات متنوع و پیچیده انسانی‌اند، در اساس و ریشه، به «حب نفس» بازمی‌گردد (مصباح یزدی، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۳۸). ذات انسان هر چه را هماهنگ با خواسته‌های خود بیابد، بدان می‌گراید و دستیابی به آن، حالتی خوشایند در انسان پدید می‌آورد که از آن تعبیر به «لذت» می‌شود؛ از هر آنچه ناهماهنگ با خواسته‌های ذات خویش باشد، متنفر می‌شود و در مواجهه با هر امر منافر طبع، حالتی ناخوشایند در او ایجاد می‌گردد که از آن به «رنج» تعبیر می‌شود. بر این اساس، از ظهورات بسیار مهم حب ذات، «لذت‌جویی» است و انسان به طور ذاتی، به خیر و منفعت که لذت‌آفرین است، گرایش دارد و می‌خواهد همیشه شاد باشد و به خوشی زندگی کند (مصباح یزدی، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۴۲). به فرموده قرآن کریم، «إِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ؛ او علاقه شدیدی به [خیر و] دارایی دارد!» (عادیات، ۸). مراد آیه شریفه این است که حب خیر، فطری انسان است و همه انسان‌ها در پی آن هستند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۲۰، ص ۳۴۷)؛ همان‌گونه که قرآن کریم از زبان پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نقل می‌کند، «وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبِ لَأَشْتَكُرْتُ مِنَ الْخَيْرِ مَا مَسَّنِيَ السُّوءُ؛ اگر از غیب با خبر بودم، خیر فراوانی برای خود فراهم می‌کردم، و هیچ بدی (و زیانی) به من نمی‌رسید» (اعراف، ۱۸۸).

بدین‌روی، محرک اصلی در همه کارهای اختیاری، رسیدن به لذت و گریز از درد و رنج است (مصباح یزدی، ۱۳۹۴، ص ۱۵۸) که خود، از نمودهای بارز حب ذات و گرایشی فطری و غیراختیاری انسان است؛ از این‌رو قرآن کریم نه تنها لذت‌طلبی در انسان را انکار یا محکوم نکرده، بلکه بخشی از تعالیم آن، مبتنی بر این میل طبیعی انسان است، نظیر توصیف بهستی که به مؤمنان و صالحان وعده داده شده است: «وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلَذُّ الْأَعْيُنُ؛ و در آن (بهشت) آنچه دل‌ها می‌خواهد و چشم‌ها از آن لذت می‌برد، موجود است» (زخرف، ۷۱)؛ «مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَ

أَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ حَمْرٍ لَذَّةٌ لِلشَّارِبِينَ؛ توصیف بهشتی که به پرهیزگاران وعده داده شده، چنین است: در آن نهرهایی از آب صاف و خالص که بدبو نشده، و نهرهایی از شیر که طعم آن دگرگون نگشته، و نهرهایی از شراب (طهور) که مایه لذت نوشندگان است» (محمد، ۱۵)؛ «فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ بَيْضَاءَ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ؛ در باغ‌های پر نعمت بهشت؛ در حالی که بر تخت‌ها روبه‌روی یکدیگر تکیه زده‌اند، و گرداگردشان قدح‌های لبریز از شراب طهور را می‌گردانند؛ شرابی سفید و درخشانده، و لذت‌بخش برای نوشندگان» (صافات، ۴۳-۴۶) یا پاداشی که برای شب‌زنده‌داران مهیا شده است: «فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ؛ هیچ‌کس نمی‌داند چه پاداش‌های مهمی که مایه روشنی چشم‌هاست، برای آنها نهفته شده است» (سجده، ۱۷).

بر این اساس است که قرآن کریم از انسان‌ها می‌خواهد که از ارزاق لذت‌بخش و گوارا بهره‌مند شوند: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا؛ ای مردم! از آنچه در زمین است، حلال و پاکیزه بخورید!» (بقره، ۱۶۸)؛ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! از نعمت‌های پاکیزه‌ای که به شما روزی داده‌ایم، بخورید» (بقره، ۱۷۲)؛ کسانی را که بی‌دلیل، خود را از لذایذ نعمت‌های پاکیزه الهی محروم می‌کنند، نکوهش می‌فرماید: «قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ؛ بگو: چه کسی زینت‌های الهی را که برای بندگان خود آفریده، و روزی‌های پاکیزه را حرام کرده است؟!» (اعراف، ۳۲) اگر در برخی آیات قرآن کریم، لذات دنیوی مذمت شده است، به اصل لذت‌بری مربوط نیست، بلکه به دلیل غرق شدن در لذت‌های پنداری یا بی‌مایه دنیا، و غفلت یا فراموشی از لذت‌های گران‌مایه است: «تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ؛ شما متاع ناپایدار دنیا را می‌خواهید؛ ولی خداوند سرای (جاویدان) آخرت را (برای شما) می‌خواهد» (انفال، ۶۷)؛ «بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَى؛ ولی شما زندگی دنیا را مقدم می‌دارید؛ در حالی که آخرت بهتر و پایدارتر است!» (اعلی، ۱۶-۱۷)؛ از این رو سخن در بی‌بهرگی از لذت‌ها نیست، بلکه در این است که چون خلقت، حکیمانه است و هیچ نیاز فطری بی‌پاسخ نیست، هم لذت

حقیقی برای انسان مهیاست و هم برای رسیدن بدان، هدایت‌های لازم صورت گرفته است و نباید انسان از آنها بی‌بهره و غافل باشد.

در ملاحظه متون دینی مشخص می‌شود که «عافیت» مصداق حقیقی و تام این گرایش فطری در انسان است و از سوی پیشوایان دینی، پی‌جویی آن به‌طور مؤکد مورد توصیه و ترغیب قرار گرفته است. بر این اساس، مسئله اصلی این پژوهش در سه محور سامان می‌یابد: نخست، بازیابی حقیقت و منزلت «عافیت» به‌مثابه مصداق واقعی گرایش ذات انسان به لذت با در نظر گرفتن مضامین برخی آیات و روایت مبنی بر مقرون‌بودن حیات انسان با رنج و سختی است؛ دوم، شناسایی انحراف‌ها و آفاتی است که در عافیت‌طلبی نفس، دام‌گیر انسان می‌شود و لازم است انسان، خود را از آنها مصون نگاه دارد؛ سوم، کشف راز و سازوکار مصونیت انسان از این آفات است.

در این راستا، پژوهش حاضر با شیوه اسنادی - تحلیلی پیش می‌رود و پس از طرح مباحث واژه‌شناسی و بیان تحلیلی - فلسفی حب ذات و تبیین تفارق آن با خودگروری روان‌شناختی، به بررسی اهمیت و ضرورت پی‌جویی عافیت پرداخته خواهد شد. سپس، تفارق عافیت با تن‌آسایی و نیز پیامدهای ناصواب و زیان‌بارِ بینش‌های ناصحیح در این زمینه واکاوی می‌شود. در نهایت، در تحلیل حقیقت عافیت روشن خواهد شد که تنها مسیر وصول به آن در گرو قرار گرفتن انسان در مدار ولایت الهی است.

در پیشینه این پژوهش، برخی نوشتارهای مرتبط مشاهده می‌شود، از جمله توکلی و سالاری (۱۴۰۰) که با مطالعه موردی دعای بیست‌وسوم صحیفه سجادیه، به تبیین سازوکارهای روانی، اجتماعی و عملی عافیت‌بخشی آموزه‌های دینی می‌پردازند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که دین، با فراهم آوردن کمالات روحی و فکری، احساس حمایت الهی و کاهش اضطراب، سبب آرامش روان و افزایش تاب‌آوری و عملکرد مؤثر سیستم ایمنی انسان می‌شود؛ همچنین با ترویج سبک زندگی سالم و تشویق فرد به فعالیت‌های عبادی و اجتماعی، به ایجاد شبکه‌های حمایتی قوی و کاهش احساس تنهایی منجر می‌گردد. شهریاری (۱۳۹۹) که به واکاوی ماهیت لذت در هر دو قسم ممدوح و مذموم آن می‌پردازد. بر اساس دیدگاه استاد مصباح، لذت از جمله گرایش

اصیل فطری انسان است و به معنای ادراک هر امری دانسته می‌شود که با نفس انسان ملائمت دارد. تحقق تجربه لذت، وجود قوه‌ای متناسب با آن، ملائمت با طبع، تحقق شرایط ادراک، و قرار گرفتن شیء مورد نظر در شعاع آگاهی انسان است. افزون بر این، کیفیت و دوام لذت، ملاک تشخیص لذت اصیل از لذت‌های غیراصیل معرفی شده است. خادمی و حاجی‌بابایی (۱۳۹۱) که پس از بیان اقسام لذت از منظر غزالی، مراحل پنج‌گانه تکوین و تکامل لذات در انسان را تبیین کرده‌اند. با توجه به تعریف‌های ارائه‌شده از سوی ابن‌سینا، نقص دیدگاه غزالی را مورد بررسی قرار داده‌اند. مصباح و سعادت‌الحسینی (۱۳۹۴) که به طرح و تحلیل آرای مختلف حکمای اسلامی در زمینه چیستی رنج پرداخته و با ارائه تعریف، تأملاتی را در تحلیل رنج مطرح کرده‌اند. نتیجه این پژوهش نشان می‌دهد که رنج، کیفی نفسانی است که با فراهم‌شدن عناصر و شرایطی چون وجود منشأ رنج، امکان ادراک و علم به امر منافر و نیز دستیابی به آن، اذعان به منافرت و توجه‌یافتن به امر منافر از همان جهت که منافر است، تحقق می‌یابد.

همان‌گونه که ملاحظه شد، در هیچ‌کدام از مقاله‌های پیشین، هدف محوری و مسئله اصلی این مقاله به‌طور مستقیم مورد بررسی و تحلیل قرار نگرفته است.

۱. واژه‌شناسی

۱-۱. واژه «حب»

حب در لغت، نقیض بغض به معنای وداد و میل شدید است (ابن‌منظور، ۱۴۰۵ق، ج ۱، ص ۲۸۹؛ فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ج ۳، ص ۳۱). محبت در اصطلاح، یک جاذبه ادراکی است و ملاک این جذب و انجذاب، ملایمتی است که با محب وجود دارد و محبت انسان به چیزی تعلق می‌گیرد که ملایمت کمال آن را با وجود خودش دریافته است (مصباح یزدی، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۳۱۵). ملااحمد نراقی در معراج السعاده واژه محبت را این‌گونه توصیف کرده است: «میل و رغبت طبع به چیزی که دریافتن آن، سبب لذت و راحتی باشد» (نراقی، ۱۳۷۱ق، ص ۷۰۹).

۱-۲. واژه «نفس»

برای نفس نیز در واژه‌نامه‌ها، معانی پرشماری بیان شده است؛ از قبیل روح (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۸۱۸)، خون، جسد، عین (جوهری، ۱۳۷۶ق، ج ۳، ص ۹۷۴)، ذات (قرشی، ۱۳۷۱، ج ۷، ص ۹۳) و حقیقت چیزی (طریحی، ۱۳۷۵ق، ج ۳، ص ۲۵۴)؛ اما رایج‌ترین کاربرد آن در دو معنی است: نخست، «ذات شیء» است. وقتی گفته می‌شود «نفس الشیء» مقصود ذات شیء است (ابن‌منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۶، ص ۲۳۶). دوم، حقیقت وجود انسان است. علامه طباطبایی معتقد است که به کارگیری واژه نفس در حقیقت وجود انسانی شایع شده و معنای جداگانه‌ای از معانی رایج در واژه‌نامه‌ها پیدا کرده است؛ به این معنا که بدون اضافه هم به کار می‌رود؛ از این رو وقتی «نفس» گفته می‌شود، مراد نفس انسانی است. بنابراین یکی از معانی نفس، حقیقت وجود انسان است (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۴، ص ۲۸۵). بر این اساس، حب نفس یعنی محبت و گرایش درونی که هر انسانی به ذات و حقیقت وجود خویش دارد؛ گرایشی که خداوند آن را به منزله امری فطری و ذاتی در نهاد انسان قرار داده است (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۵، ص ۱۸۴).

۱-۳. واژه «لذت» و «رنج»

لذت در اصطلاح اهل لغت، به معنای خوشی، دلخواه، دلپسند، فره، طعم، مزه خوش، و عیش آمده است؛ همچنین واژه «رنج» به درد، آزار، زحمت، مشقت، اندوه و حزن معنا شده و به سختی ناشی از کار و کوشش نیز اطلاق گردیده است. در زبان عربی، معادل رنج واژه «ألم» و «وَجَع» است (دمخدا، ۱۳۷۲، ذیل واژه «لذت» و «رنج»؛ فیومی، ۱۴۲۰ق، ص ۲۸۴؛ فراهیدی، ۱۴۱۰ق، ج ۸، ص ۳۴۷؛ ابن‌منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱۲، ص ۲۲؛ طریحی، ۱۳۷۵ق، ج ۶، ص ۹).

۱-۴. واژه «عافیت»

عافیت به معنی صحت، سلامت، تندرستی، رستگاری و بهبودی کامل است (معین، ۱۳۵۰، ص ۶۷۲). راغب اصفهانی ذیل دعای «اسألک العفو و العافیه» عفو را ترک مجازات،

و عافیت را سلامتی معنا می‌کند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۳۴۰). عافیت در واژه‌نامه العین یعنی «خداوند بنده‌اش را از بدی رها کرده است» (فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ج ۲، ص ۲۵۸). ابن اثیر می‌گوید: «عافیت، سلامتی انسان از بیماری یا بلاهاست» (ابن اثیر، ۱۳۹۹ق، ج ۳، ص ۲۶۵)؛ همان‌گونه که ابن منظور نیز عافیت را صحت و ضد بیماری بیان کرده است (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱۵، ص ۷۳). بنابراین می‌توان گفت که عافیت نقطه مقابل ابتلا و گرفتاری و محفوظ‌بودن انسان از آسیب‌ها و رنج‌ها، و سلامتی از هرگونه محنت و ناگواری در همه ابعاد حیات انسانی است.

۲. تبیین «حب ذات» در فلسفه اسلامی و تفارق آن با خودگروری روان‌شناختی

در تحلیل فلسفی «حب ذات» باید گفت که چون محبت به معنای درک ملائمت و کمال محبوب است (مصباح یزدی، ۱۳۷۳، ج ۲، ص ۱۰۴)، ملاک و منشأ «حب» به چیزی، جز درک تلائم و سازگاری با آن نیست. هرکسی با علم حضوری درک می‌کند که با خود تلائم تام دارد؛ یعنی درک می‌کند که به ذات خویش «حب» دارد و این «حب» امری ذاتی است؛ از این رو اول اینکه، حب ذات به معنای درک تلائم انسان با ذات خویش، بی‌نیاز از اثبات است؛ زیرا سازگاری هرکس با ذات خویش به مثابه قضیه تحلیلی، مستغنی از اثبات است و ناسازگاری با خود بی‌معناست. دوم اینکه، از آنجاکه درک تلائم با هر چیزی باید به تلائمی که ذاتی است، منتهی شود و آن ذاتی، جز سازگاری و تلائم انسان با خویش یا همان حب ذات نیست، حب به چیزهای دیگر، از طریق حب ذات محقق است؛ به این معنا که حب ذات منشأ حب به هر چیز دیگر است. بدین‌روی، غایت همه اعمالی که انسان انجام می‌دهد، بر مبنای «حب ذات» و به دلیل منفعتی است که انسان برای خود در نظر می‌گیرد. به تصریح علامه طباطبایی، حتی کسی که به انسان درمانده‌ای احسان می‌کند تا او را شادمان سازد، در واقع او با دیدن احوال ناگوار آن مسکین، اندوهگین و متأثر شده است و با احسان خود می‌خواهد آن غم و اندوه را از خودش برطرف کند (طباطبایی، ۱۴۱۶ق، ص ۱۸۳). همان‌گونه که شهید صدر نیز بر این نکته تأکید می‌کند که لازمه حب ذات این است که امکان ندارد انسان، کار سخت یا تلخی

را تنها به سبب لذت و آسایش دیگران انجام دهد، مگر زمانی که انسان بودن انسان از وی سلب و طبیعتی جدید به وی داده شود. لازمه طبیعت کنونی انسان این است که وی کارهایش را برای خودش انجام دهد، نه دیگری؛ حتی نمونه‌های شگفت‌انگیزی که از ایشان در طول تاریخ دیده یا شنیده شده است، تابع غریزه «حب به ذات» است (صدر، ۱۴۰۲ق، ص ۴۶). در واقع ریشه این مواضع صریح، قاعده‌ای است که در فلسفه اسلامی مطرح شده که غایت حقیقی فعل، همیشه ذات فاعل است (ملاصدرا، ۱۹۹۹م، ج ۲، ۲۷۰).

هر چند با ملاحظه «عین ربطی» بودن حقیقت انسان در فلسفه اسلامی، حب ذات منشأ مطلوبیت و محبوبیت اشیا و افعال شمرده می‌شود، اما این حب، به معنای حب استقلال به ذات خویش نیست؛ زیرا اساساً آن ذاتی که حب آن، منشأ مطلوبیت است، استقلال ندارد و عین ربط به خداوند متعال است. بر این اساس، حب ذات به این معنا منافاتی با توحید و اخلاص ندارد؛ از این رو مراد از حب ذات در اینجا، همان خودگرایی روان‌شناختی مطرح در مکاتب غربی نیست؛ زیرا در آن نگرش، انسان به گونه‌ای استقلال‌جویانه، فقط خود را می‌بیند و می‌یابد. بنابراین «انسان از لحاظ روانی قادر نیست کاری انجام دهد که به نفع شخصی خودش نباشد» (بالمر، ۱۳۹۶، ص ۷۱؛ فاینبرگ، ۱۳۸۵، صص ۵۱-۵۰).

۳. ضرورت دینی دستیابی به «عافیت» به‌مثابه متعلق حقیقی لذت‌گرایی

همان‌گونه که پیش‌تر بیان شد، در همه کارهای اختیاری، عامل و محرک اصلی، رسیدن به لذت و گریز از درد و رنج است؛ حال آنچه مهم است، یافتن مصداق و متعلق حقیقی این گرایش ذاتی نفس است. از منظر امیر مؤمنان علی علیه السلام، عافیت مایه لذت حیات است: «بِالْعَافِيَةِ تُوجَدُ لَذَّةُ الْحَيَاةِ؛ با عافیت است که لذت زندگی چشیده می‌شود» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق، ص ۲۹۷) و رسیدن به آن، به اندازه‌ای ستوده و ضروری است که به فرموده نبی اکرم صلی الله علیه و آله و سلم سزاوار است که درخواست مهم انسان از خداوند، در شب با عظمت قدر باشد: «قِيلَ لِلنَّبِيِّ ص إِنَّ أُنَا أَدْرَكَتْ لَيْلَةَ الْقَدْرِ فَمَا أَسْأَلُ رَبِّي قَالَ: الْعَافِيَةَ؛ به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم

عرض شد: اگر شب قدر را دریابیم از خدا چه چیزی را مسئلت کنیم؟ فرمود: «عافیت» (نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۷، ص ۴۵۸)؛ همان گونه که خود آن حضرت از درگاه الهی، عافیت را با گستره‌ای تمام و کمال مسألت می‌کنند: «أَسْأَلُكَ تَمَامَ الْعَافِيَةِ؛ خدایا از تو عافیت تمام و کامل را می‌طلبم» و در بیان این گستره می‌فرمایند: «تَمَامُ الْعَافِيَةِ: الْفَوْزُ بِالْجَنَّةِ وَ النَّجَاةُ مِنَ النَّارِ؛ عافیت کامل، رسیدن به بهشت و نجات از آتش جهنم است» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۹۲، ص ۳۶۲). امام سجاده علیه السلام نیز دعای ویژه‌ای در طلب عافیت بی‌نیازکننده، شفا دهنده و روزافزون از جنبه‌های مختلف دنیوی و اخروی دارند (صحیفه سجادیه، دعای ۲۳). در دعای امام باقر علیه السلام درخواست عافیتی فراگیر در همه امور از خداوند است: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ عَافِيَتِكَ فِي أُمُورِي كُلِّهَا؛ خدایا از تو در تمامی امور عافیت می‌طلبم» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۵۷۸). امام صادق علیه السلام نیز در نیایش خویش از درگاه الهی، عافیت را این گونه طلب می‌کنند: «اللَّهُمَّ ارْزُقْنَا الْعَافِيَةَ وَ دَوَامَ الْعَافِيَةِ وَ ارْزُقْنَا الشُّكْرَ عَلَى الْعَافِيَةِ؛ خدایا ما را عافیت عطا کن و آن را مداومت بخش و ما را توفیق شکر عافیت نصیب بفرما» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۸۳، ص ۱۹۰). درخواست توفیق شکر برای نعمت عافیت، نیز حاکی از عظمت شأن و قدر آن است؛ هر چند عموم انسان‌ها از آن عاجزند: «الْعَافِيَةُ نِعْمَةٌ يَعْجِزُ الشُّكْرُ عَنْهَا؛ عافیت، نعمتی است (گران‌بها) که انسان از ادای شکر آن عاجز و ناتوان است» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۸، ص ۱۷۲). شاید ناشناخته‌بودن ارزشمندی عافیت، باعث این عجز یا غفلت انسان شده است که حضرت در سخنی دیگر فرمودند: «الْعَافِيَةُ نِعْمَةٌ خَفِيَّةٌ، إِذَا وَجِدَتْ نُسِيَتْ وَ إِذَا فُقِدَتْ ذُكِرَتْ؛ عافیت نعمت پنهانی است که هر گاه موجود باشد، فراموش می‌شود و هر گاه از دست برود، به یاد می‌آید» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۸، ص ۱۷۲).

۴. تفارق و تنافر «عافیت» با کامجویی و تن‌آسایی

بیان شد که گرایش ذاتی انسان، به لذت‌عاری از هر نوع درد و رنج است و در منابع دینی، عافیت مصداق این گرایش ذاتی است؛ البته انسان عاقل می‌کوشد در رسیدن به این مطلوب، سریع‌ترین و راحت‌ترین مسیر را بی‌ماید و این امری پسندیده است؛ اما

لازم است توجه شود که تن آسایی، کسالت و بی‌همتی، خوشگذرانی و کامجویی، انحرافی روشن در عافیت‌طلبی است؛ مانعی مهم در مسیر رشد و کمال انسان است؛ منشأ شکست‌ها و فرصت‌سوزی‌ها و عاملی اساسی در بی‌انگیزگی و سستی در مجاهدت و ایثارگری در میدان شرف و فضیلت است. به فرموده قرآن کریم، وحشت و اضطراب را حتی از شنیدن نام جهاد آن‌گونه در قلب انسان حاکم می‌کند که گویا نزدیک است قبض روح شود: «فَإِذَا أَنْزَلْتَ سُورَةَ مُحْكَمَةً وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَعْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَأُولَىٰ لَهُمْ؛ هنگامی که سوره محکم و استوار نازل می‌گردد که در آن نامی از جنگ و جهاد است، بیمار دلان را می‌بینی که همچون کسی که در آستانه مرگ قرار گرفته با نگاهی مات و مبهوت، و چشمانی که حدقه آنها از کار ایستاده، به تو می‌نگرند. که مرگ و نابودی برای آنها از زندگی بهتر است» (محمد، ۲۰). در آیه‌ای دیگر، درباره همین گروه بیان می‌کند که با اینکه دارای قدرت جسمانی و مادی کافی برای حضور در میدان فداکاری و جهاد هستند؛ اما این ذلت را به جان می‌خرند که خود را در صف ناتوانان جا دهند: «وَإِذَا أَنْزَلْتَ سُورَةَ أَنْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَجَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَأْذَنَكَ أُولُوا الطَّلُوفِ مِنْهُمْ وَقَالُوا دَرْنَا نَكْرًا مَعَ الْقَاعِدِينَ رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ؛ و هنگامی که سوره‌ای نازل شود که «به خدا ایمان بیاورید! و همراه پیامبر او جهاد کنید»، افرادی که توانایی دارند، از تو اجازه می‌خواهند و می‌گویند: «بگذار ما با قاعدین [آنها که از جهاد معاند] باشیم!» (آری) آنها راضی شدند که با متخلفان باشند؛ و بر دل‌هایشان مهر نهاده شده؛ از این رو (چیزی) نمی‌فهمند!» (توبه، ۸۶-۸۷).

امیر مؤمنان علیه السلام در سخنی فصیح و بلیغ، مخاطبان را درباره رذیله انحراف در عافیت‌طلبی، این‌گونه هشدار می‌دهد: «لَا تَجْتَمِعْ عَزِيمَةٌ وَوَلِيمَةٌ، مَا أَنْقَضَ النَّوْمَ لِعَرَائِمِ الْيَوْمِ، وَآمَحَى الظُّلْمَ لِنَدَا كَبِيرِ الْهَمِّ؛ تصمیم قاطع و راسخ [برای رسیدن به اهداف بزرگ] با خوشگذرانی، سفره‌های رنگین و لذت‌پرستی سازگار نیست. چه بسیار که خواب شبانه که تصمیم‌های محکم روز را از میان برده و چه بسیار تاریکی‌ها که خاطره همت‌های بلند را از خاطرها محو کرده است» (نهج‌البلاغه، خطبه ۲۴۱). آثار سوء و شوم این

انحراف، به اندازه‌ای مهلك است که امام صادق علیه السلام از بارگاه الهی، خواستار رهایی از آنهاست: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكَسَلِ وَالْهَرَمِ وَالْجُبْنِ وَالْبُخْلِ وَالْغَفْلَةِ وَالْقَسْوَةِ وَالْفِتْرَةِ وَالْمَسْكَنَةِ؛ بارخدایا! من به تو پناه می‌برم از تنبلی، پیری، کم‌دلی، بخل، غفلت، سنگدلی، سستی و زبونی» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۵۸۶). در این قسمت، سخنان زیادی از معصومین علیهم السلام وارد شده است که مرحوم کلینی در کتاب کافی ذیل باب كَرَاهِيَةُ الْكَسَلِ بیان کرده است.

به گواه تاریخ اسلام، عافیت‌گرایی مهلك، به شائبه‌های فریب‌کاران و سرپیچی بخش عمده‌ای از مسلمانان از زعامت پیشوایان الهی و عدم همراهی و جان‌فشانی در دفاع از حریم و حق اهل بیت علیهم السلام و جرأت و جسارت‌دادن به دشمن انجامیده است. حضرت زهرا علیها السلام در فرازی از خطبه فدکیه، به جماعتی از مسلمانان اشاره کردند و فرمودند: «مرگ و ذلت بر مردمی که پیمان‌ها را گسستند و عهد و حکم خدا را به کار نبستند... این امر جز این نیست که می‌بینم به تن آسایی خو کرده و به سایه امن و خوشی پناه برده‌اید و به خلوت زندگی راحت طلبانه راه یافته‌اید و سرانجام، سر به راه انحطاط نهاده، سزاوارترین و نیرومندترین و آگاه‌ترین کس را از اداره جامعه اسلامی کنار زدید. و می‌بینم که در خلوت خویش خزیده‌اید و غرق در آرامش و خوشگذرانی هستید و از تنگنای انجام مسئولیت‌ها، خود را رهانیده و راحت‌طلبی را برگزیده‌اید» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۲۹، ص ۲۲۹).

امیر مؤمنان علیه السلام نیز در دوران حاکمیت خویش، بارها به چنین وضعیتی از سوی یارانش گرفتار شدند و بارها زبان به شکوه گشودند: «كَلَّمَا أَظَلَّ عَلَيْكُمْ مَنَسِيرٌ مِنْ مَنَاسِرِ أَهْلِ الشَّامِ، أَعْلَقَ كُلُّ رَجُلٍ مِنْكُمْ بَابَهُ، وَانْجَحَرَ انْجِحَارَ الضَّبَّةِ فِي جُحْرِهَا، وَالصَّبْعُ فِي وَجَارِهَا ... إِنَّكُمْ وَاللَّهِ لَكَثِيرٌ فِي الْبَاحَاتِ، قَلِيلٌ تَحْتَ الرَّايَاتِ؛ وحشت شما از دشمن چنان است که هرگاه لشکری از شام بر شما بتازد هریک از شما در خانه خود را بسته و همچون سوسمار و یا کفتار، در سوراخ و لانه‌های خود پنهان می‌شوید... به خدا سوگند، شما در خانه‌ها بسیارید و در زیر پرچم برای رفتن به جهاد اندک و ناچیز می‌باشید» (نهج البلاغه، خطبه ۶۹).

۵. «عافیت» و مقرون بودن حیات انسان با ملال و سختی

از مطالب پیش گفته برمی آید که عافیت جایگاهی رفیع و غایتی بنیادین در سلوک انسانی دارد؛ همچنین این مطلوب در تقابل و تنافر با تن آسایی است. چنین گرایشی به لذت ناب، گمراهی بین در زندگی است؛ اما آنچه در حیات دنیایی هر انسانی ملموس و مأنوس است، مواجهه او با محدودیت‌های دنیا و کم‌ظرفیتی آن در برآورده کردن خواسته‌های انسان است که سبب می‌شود هر انسانی در زندگی خود با درد و رنج نادیده گرفته شدن بخشی از خواسته‌های خود روبه‌رو شود. این واقعیت، خواه برخاسته از تعارض درونی خواسته‌های انسان باشد و خواه اقتضای زندگی اجتماعی در مدیریت خواسته‌های متضاد افراد، انسان را به این نتیجه رهنمون می‌کند که هیچ گریزی از مواجهه با رنج نیست؛ هرچند باید تلاش کند تا رنج‌هایش را کاهش دهد. این رنج همیشگی در تاریخ بشر، چنان ریشه‌دار و فراگیر است که مکاتبی مانند بودیسم بر مبنای همین واقعیت شکل گرفته‌اند و درصدد ارائه نسخه‌ای برای رویارویی و سازگاری با این واقعیت برآمده‌اند (ناس، ۱۳۷۰، صص ۱۷۵-۲۰۳). برخی آیات قرآن کریم نیز بیانگر تلاقی انسان با محنت و رنج است: «لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ؛ ما انسان را در مشقت و رنج آفریدیم» (بلد، ۴). در این آیه حرف «فی» بیانگر احاطه انسان با ناملایمات، سختی‌ها و رنج‌هاست. در آیه دیگری تصریح می‌کند که انسان با چنین حالتی به سوی خدای خویش در حرکت است: «يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمَلَأْتَهُ؛ ای انسان! تو با تلاش و رنج به سوی پروردگارت می‌روی و او را ملاقات خواهی کرد!» (انشقاق، ۶). «کدح» به معنای تلاش همراه با رنج و مشقت است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۴۲۶). همان‌طور که در آیات دیگری نیز به انواع ابتلائات انسان پرداخته و از انسان درخواست صبر و شکیبایی شده است (بقره، ۱۵۵). در واقع پیام این آیات، فرموده معروف حضرت علی علیه السلام درباره دنیا است: «دَارٌ بِالْبُلَاءِ مَحْفُوقَةٌ؛ (دنیا) سرایی که بلاها آن را احاطه کرده است» (نهج البلاغه، خطبه ۲۲۶) و به همین جهت امام صادق علیه السلام به اصحابشان فرمودند: «لَا تَتَمَنَّوْا الْمُسْتَحِيلَ قَالُوا وَ مَنْ يَتَمَنَّى الْمُسْتَحِيلَ؟ فَقَالَ أَنْتُمْ أَلَسْتُمْ تَمَنُّونَ الرَّاحَةَ فِي الدُّنْيَا قَالُوا بَلَىٰ فَقَالَ الرَّاحَةُ لِلْمُؤْمِنِ فِي الدُّنْيَا مُسْتَحِيلَةٌ؛ آرزوی محال نکنید! عرض کردند: مگر

چه کسی آرزوی محال می‌کند؟ فرمود: شما؛ مگر نه اینکه آرزومند آسایش در دنیا هستید؟ عرض کردند: چرا. فرمود: آسایش برای مؤمن در دنیا محال است» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۸، ص ۱۹۵).

در اینجا پرسشی مطرح می‌شود: آیا این رنج و مشقت‌ها به معنی خلقت امور منافر با طبع لذت طلب نفس است؛ به گونه‌ای که همواره در بستری از ناملايمات و رنج‌هاست؟ اگر چنین است، چگونه می‌توان در این دنیا، از عافیت به مثابه متعلق حقیقی میل فطری نفس به لذت سخن گفت و در پی آن بود؟

۶. بررسی و حل تنافر زندگی محفوف به محنت‌ها با میل ذاتی انسان به لذت

در بررسی و حل تنافر زندگی محفوف به محنت‌ها با میل ذاتی انسان به لذت - که بر اساس مباحث پیش گفته، «عافیت» متعلق واقعی آن است - می‌توان بحث را در چند مرحله سامان داد:

الف) خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عَشْرٍ يُشْرًا؛ خداوند به زودی بعد از سختی‌ها، آسانی و راحتی قرار می‌دهد» (طلاق، ۷). به بیان امیر مؤمنان علیه السلام، «عِنْدَ تَنَاهِي الشَّدَةِ تَكُونُ الْفُرْجَةُ وَ عِنْدَ تَضَائِقِ حَلَقِ الْبَلَاءِ يَكُونُ الرَّخَاءُ؛ هنگامی که سختی‌ها به آخرین درجه شدت برسد، فرج نزدیک است و در آن هنگام که حلقه‌های بلا تنگ شود راحتی و آرامش فرا می‌رسد» (نهج البلاغه، حکمت ۳۵۱). باین حال، بیان قرآن کریم در آیه‌ای دیگر چنین است که اساساً همراه و هم‌زمان با هر رنج و مصیبتی، آسودگی و گشایش است: «فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا؛ به یقین با (هر) سختی آسانی است! (آری) مسلماً با (هر) سختی آسانی است» (شرح، ۵-۶). این آسودگی و گشایش، در قالب رحمت‌ها و الطاف خداوند است که به فراخور نیازها و خواسته‌های طبیعی و وجودی انسان، ارزانی شده است: «وَآتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ؛ و از هر چیزی که از او خواستید، به شما داد» (ابراهیم، ۳۴)؛ تفضلاتی که سراسر زندگی انسان را به حدی فرا گرفته است که امکان شمارش آنها نیست: «وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا؛ و اگر نعمت‌های خدا را بشمارید، هرگز آنها را شماره نتوانید کرد!» (ابراهیم، ۳۴؛ نحل، ۱۸). بنابراین هرچند زندگی

انسان با عسر و حرج فراگیر است؛ اما در همه زمینه‌ها، رحمت الهی گسترده است: «يَتَشُرُّ رَحْمَتَهُ؛ و رحمت خویش را می‌گستراند» (شوری، ۲۸) و از هر جهت، بر انسان اتمام نعمت شده است: «يَتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ؛ نعمت‌هایش را بر شما کامل می‌کند» (نحل، ۸۱). مهم این است که انسان در پهنه این زحمت‌ها و سختی‌ها، از وجود نعمت‌ها غافل نشود: «وَأَذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ؛ به یاد بیاورید نعمت خدا را بر خود» (بقره، ۲۳۱؛ آل عمران، ۱۰۳؛ مائده، ۱۱؛ فاطر، ۳). البته بدیهی است که هر نعمتی، خیر و لذت است و لازم است توجه انسان به‌طور پیوسته به نعمت‌های محفوف به شدائد باشد تا سختی‌ها و رنج‌ها را بر خود ملایم کند. بر این اساس می‌توان گفت که عافیت نفس، در نعمت‌ها و لذت‌هایی نهفته است که با حاشیه‌ای از رنج و محنت آمیخته‌اند تا دستیابی به آن دلپذیرتر شود.

ب) اساساً بها و نصیب انسان از لذت، به اندازه تلاش و به جان خریدن سختی‌هاست: «وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى؛ و اینکه برای انسان بهره‌ای جز سعی و کوشش او نیست» (نجم، ۳۹). به همین دلیل، اگر پیامبر گرامی اسلام ﷺ کسی را مورد توجه قرار می‌داد و از او خوشش می‌آمد، می‌فرمود: «به چه کاری مشغول است؟ اگر می‌گفتند: بیکار است، می‌فرمود: از چشمم افتاد. عرض می‌شد: چرا ای رسول خدا ﷺ؟! می‌فرمود: اگر مؤمن شغل و حرفه‌ای نداشته باشد، دین خود را وسیلهٔ امرار معاشش می‌کند» (شعیری، بی‌تا، ص ۱۳۹). روشن است که در متن «سعی» و «کوششی» که سرچشمهٔ ارجمندی انسان است، رنج و زحمتی نهفته است، و میزان تحمل این رنج، خود، معیار سنجش ارزش و مقام انسانی اوست.

ج) امیر مؤمنان علیه السلام می‌فرماید: «أَلَا وَ إِنَّ الشَّجَرَةَ الْبُرِّيَّةَ أَضَلَبُ عُوداً... وَ النَّائِبَاتِ الْعِدِّيَّةَ أَقْوَى وَ قُوداً وَ أَبْطَأُ حُمُوداً؛ آگاه باشید! درخت بیابانی (که آب و غذای کمتری به آن می‌رسد) چوبش سخت‌تر است... و گیاهان و بوته‌هایی که جز با آب باران سیراب نمی‌شوند، چوبشان قوی‌تر و آتششان شعله‌ورتر و پر دوام‌تر است» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۳۳، ص ۴۷۵). همان‌گونه که اقتضای حزم و دوراندیشی عقلا نیز این است که رنج‌هایی را متحمل شوند یا از لذت‌هایی چشم‌پوشند تا با نضج روحی و توان جسمی، به باارزش‌ترین لذت‌ها دست یابند.

علت محفوف بودن نصرت خداوند به سختی و بلا نیز در همین جهت نهفته است که انسان، شایسته دریافت لذت‌های ناب شود؛ زیرا هرچه انسان در سختی و گرفتاری‌ها به نصرت خداوند باور داشته باشد و به خدا توکل و اتکا کند، بیشتر سزاوار عنایت و توجه خداوند می‌شود و خداوند امورات او را در برابر کوران بلاها و مهنت‌ها کفایت می‌کند: «مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ؛ و هر کس بر خدا توکل کند، کفایت امرش را می‌کند» (طلاق، ۳). بر همین اساس است که خداوند به جامعه مؤمنان خطاب می‌کند: «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ وَ لَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسْتَهْمِبِينَ وَالصَّارِعَ الَّذِينَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ كَانُوا بِرَحْمَةِ اللَّهِ يَحْمَدُونَ حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرَ اللَّهُ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ؛ آیا گمان کردید، بی آنکه حوادثی همچون حوادث گذشتگان از مصائب درونی و برونی به شما برسد، داخل بهشت می‌شوید؟! آنها آن‌چنان آزمایش سختی شدند که دچار تزلزل گشته، حتی رسول الهی و مؤمنین گفتند: پس نصرت خدا چه وقت است؟ [و چون آنها نهایت استقامت خود را در برابر این حوادث به خرج دادند] آنگاه به ایشان گفته شد: آگاه باشید که نصرت خدا نزدیک است» (بقره، ۲۱۴). از این آیه برمی‌آید که جمعی از مؤمنان می‌پنداشتند عامل اصلی ورود در بهشت، تنها اظهار ایمان به خداست و نباید ناراحتی و رنجی را متحمل شوند. قرآن کریم این نکته را روشن می‌کند که برای رسیدن به سعادت جاودان و بهشت ابدی لازم است انسان در بوته سختی‌ها و گرفتاری‌ها قرار گیرد تا همچون فولاد آبدیده شود و حقیقت ایمان او آشکار گردد که در این صورت، مشمول نصرت و یاری خداوند خواهد شد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۱۰۰). بنابراین کسی که در پی عافیت و راحتی راستین و پایدار است، لازم است در آماج رنج‌ها و مشقت‌ها ورزیده شود تا به بیان امیر مؤمنان علیه السلام بتواند به برترین‌ها برسد: «بِالْتَّعَبِ الشَّدِيدِ تُدْرِكُ الدَّرَجَاتُ الرَّفِيعَةَ وَ الرَّاحَةُ الدَّائِمَةُ؛ با رنج بسیار است که درجات رفیع و آسایش همیشگی به دست می‌آید» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۳۰۵). همان‌گونه که امام باقر علیه السلام در ترسیم دشواری مسیر بهشت فرمودند: «الْجَنَّةُ مَحْفُوفَةٌ بِالْمَكَارِهِ وَ الصَّبْرِ فَمَنْ صَبَرَ عَلَى الْمَكَارِهِ فِي الدُّنْيَا دَخَلَ الْجَنَّةَ؛ بهشت آمیخته به ناگواری‌ها و صبر است. هر کس در دنیا بر ناملایمات شکمیا باشد، به بهشت می‌رود» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۸۹).

بنابراین نهایت سلامت و امنیت که همان عافیت اصیل و مطلوب است، از مسیر صبر و استقامت در برابر شدائد و رنج‌ها به دست می‌آید. به همین جهت، نوید فرشتگان به بهشتیان در بدو ورود به بهشت برین، از روی صبرپیشگی آنان است: «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ؛ سلام بر شما به خاطر صبر و استقامتان! چه نیکوست سرانجام آن سرا[ی جاویدان]!» (رعد، ۲۴). وقتی از نبی اکرم ﷺ پرسیده شد، «مَا الرَّاحَةُ قَالَ لِقَاءُ اللَّهِ تَعَالَى؛ مصداق راحتی چیست؟ فرمودند: لقای خداوند متعال است» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۳۵، ص ۳۸۳)؛ یعنی در ملاقات پروردگار عالم که البته با تحمل سختی‌هاست: «يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ؛ ای انسان! تو با تلاش و رنج به سوی پروردگارت می‌روی و او را ملاقات خواهی کرد!» (انشقاق، ۶) طعم واقعی راحتی و عافیت چشیده می‌شود.

د) آفرینش خداوند حکیمانه است و توصیف خداوند در خلقت انسان با عبارت «فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ؛ پس بزرگ است خدایی که بهترین آفرینندگان است!» (مؤمن، ۱۴)، بیانگر آن است که آفرینش انسان بر پاکی، خیر و صلاح سرشته شده است؛ پس هرگز انسان آمیزه‌ای از خیر و شر نیست تا گفته شود رنج و عذاب او بدین جهت است، بلکه وجود همه غرایز و امیال نفس، به صواب و صلاح انسان است تا در مسیر تکامل گام نهد و موجودی ملکوتی شود؛ به همین دلیل، حذف یکی از آنها، آشفتگی زندگی انسان را در پی خواهد داشت؛ اما آنچه لازم است، رهبری صحیح این امیال و غرایز به سوی غایتشان است تا از حدود خود طغیان نکنند و انسان را در مسیر تباهی و شرارت قرار ندهند که در غیر این صورت، به یقین اسباب محنت و رنج انسان فراهم خواهد شد. بر این اساس، انگاره آفرینش انسان با آمیزه‌ای از خیر و شر، یا این گمان که او بر زمینه‌ای ناساز با طبعش آفریده شده باشد، به‌طور قطعی مردود و توجیه‌ناپذیر است. این بدان روست که اجزای خلقت نیز بر مبنای حکمت خداوند، در نظم منسجم و بسیار دقیق هستند: «الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى؛ همان خداوندی که آفرید و منظم کرد» (اعلی، ۲)؛ «مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَافُوتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ؛ در آفرینش خداوند رحمان هیچ تضاد و عیبی نمی‌بینی! بار دیگر نگاه کن، آیا هیچ شکاف و خللی

مشاهده می کنی؟!» (ملک، ۳). به بیان امیر مؤمنان علیه السلام، «أَنْشَأَ الْخَلْقَ إِنْشَاءً ... وَ لَأَمَّ بَيْنَ مُخْتَلِفَاتِهَا؛ خداوند آفرینش را آغاز کرد ... و اجزای مخالف را با هم سازوار ساخت.» (نهج البلاغه، خطبه ۱) و «بِمَقَارَنَتِهِ بَيْنَ الْأَشْيَاءِ عُرِفَ أَنْ لَا قَرِينَ لَهُ؛ و با سازواری که میان پدیده‌ها ایجاد کرد، دانسته شد که برای او قرینی نتوان تصور کرد» (نهج البلاغه، خطبه ۱۸۶). این اجزای بسیار موافق و متعامل، بنا بر تصریح قرآن کریم، تحت تسخیر و برای بهره‌مندی انسان است: «وَ سَحَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً مِنْهُ؛ او آنچه در آسمان‌ها و آنچه در زمین است، همه را از سوی خودش مسخر شما ساخته است» (جاثیه، ۱۳)؛ «أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ وَ أَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَةً ظَاهِرَةً وَ بَاطِنَةً؛ آیا ندیدید خداوند آنچه را در آسمان‌ها و زمین است، مسخر شما کرده، و نعمت‌های آشکار و پنهان خود را به‌طور فراوان، بر شما ارزانی داشته است؟!» (لقمان، ۲۰)؛ «هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً؛ او خدایی است که همه آنچه را (از نعمت‌ها) در زمین وجود دارد، برای شما آفرید» (بقره، ۲۹).

اما در این میان ضروری است که انسان، حقیقت امیال و کشش‌های ذاتی خویش را - که اجزای عالم در تعامل با آن حقیقت هستند - به‌درستی دریابد که در این صورت، چون انسان هیچ امری را منافر و ناسازگار با امیال خویش نمی‌یابد تا در نفرت از آن، در حالی آزرده و رنجور روزگار سپری کند، نظاره‌گر سرور و لذت دستیابی به عافیت واقعی خویش خواهد بود. بنابراین این انسان است که به دلیل نشناختن واقعیت خویش و در نتیجه، ناتوانی از هدایت درست‌گرایز و امیال خود، از خود موجودی غیر واقعی تصویر می‌کند؛ آنگاه در پی برآوردن خواسته‌های این موجود موهوم برمی‌آید؛ حال آنکه هیچ‌یک از اجزای جهان در صدد پاسخ به آن نیست؛ از این‌رو انسان خود را در رنج و مصیبت و ناخشنودی می‌یابد و می‌پندارد که دنیا ظرفیت برآورده کردن خواسته‌های او را ندارد و مواجهه‌اش با رنج‌ها، اجباری است؛ در حالی که این انسان است که به سبب ناآگاهی از حقیقت نفس و ناتوانی در تشخیص خواسته‌های اصیل خویش در پرتو معرفت واقعی آن، از مسیر کمال بازمانده است؛ از این‌رو یا باید همه عمر با این رنج‌ها سپری کند یا به خود آید و مطلوب حقیقی نفس را دریابد. پس ملاک حقیقی

عافیت، انطباق اعمال و کردار انسان با نیازهای حقیقی اوست و تشخیص این انطباق در گرو معرفت صحیح نفس و کمال حقیقی آن است که اگر عملی، یاری‌گر انسان در رسیدن به این کمال حقیقی بود، دارای مطلوبیت و لذت است و اگر در رسیدن به کمال نهایی مساعد نبود، مطلوبیت ندارد و باعث رنج خواهد شد. بنابراین لذتی که انسان اصالتاً طالب آن است، لذتی است که از حصول کمال حقیقی می‌برد (مصباح یزدی، ۱۳۹۴، ص ۱۶۰) و قرب ربوبی نهایت کمال انسان است: «وَأَنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الْمُنتَهَىٰ؛ همهٔ امور به پروردگارت منتهی می‌گردد» (نجم، ۴۲)؛ همان‌گونه که امیر مؤمنان علیه السلام در مناجات خود به درگاه الهی عرض می‌کند: «أَنْتَ غَايَةُ مَطْلُوبِي؛ تویی منتهای خواسته من» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹۹، ص ۲۴۴) و امام سجاد علیه السلام در بخش‌های پایانی زیارت امین‌الله تعلیم می‌دهند که به درگاه الهی عرض کنیم: «إِنَّكَ وَلِيُّ نَعْمَائِي وَ مُنْتَهَىٰ مُنَائِي وَ غَايَةُ رَجَائِي فِي مُنْقَلَبِي وَ مَسْئُولِي؛ به‌راستی تویی صاحب نعمت‌ها و منتهای آرزو و سرحد نهایی امیدم در بازگشتگاه و محل اقامتم [در دنیا و آخرت]» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹۷، ص ۲۶۵). آنگاه در اثر این قرب است که بالاترین لذت‌ها پدید می‌آید. این بدان روست که هر امر لذت‌بخشی که امری وجودی است، «کمال» نامیده می‌شود و کمال، مرتبه‌ای از وجود است که با وجود انسان سنخیت دارد؛ از این رو دستیابی به کمال با درک لذت همراه است (مصباح یزدی، ۱۳۹۴، ص ۱۶۱). با این توضیح روشن می‌شود که حقیقت لذت در صعود به کمال نهایی انسان یعنی قرب خدای تعالی است و خداوند مسیر و ابزار این صعود را مهیا کرده و از طریق تعالیم و حیانی به انسان آموزش داده است؛ اما از آنجا که انسان موجودی انتخاب‌گر است، باید از میان گزینه‌های گوناگون - با دعوت‌گران و جذابیت‌های خاص هریک - مسیر قرب به خداوند را با انتخاب و اختیار خود بییماید: «وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ؛ این راه مستقیم من است، از آن پیروی کنید! و از راه‌های پراکنده (و انحرافی) پیروی نکنید که شما را از طریق حق، دور می‌سازد! این چیزی است که خداوند شما را به آن سفارش می‌کند، شاید پرهیزگاری پیشه کنید!» (انعام، ۱۵۳). روشن است که انسان در این انتخابگری باید با دقت نظر و هوشیاری تمام، و استعانت از خدای تعالی تلاش کند، و بر

غرایز و امیال نفسانی مسلط شود و آنها را از طغیان و سرکشی بازدارد: «وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَ نَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ؛ و آن کس که از مقام پروردگارش ترسان باشد و نفس را از هوی بازدارد، قطعاً بهشت جایگاه اوست!» (نازعات، ۴۰-۴۱)؛ از دیگر سو بکوشد که بر کشش‌ها و جذابیت‌های ظاهری دنیا دل نسیپارد: «رُئِيَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ؛ محبت امور مادی، از زنان و فرزندان و اموال هنگفت از طلا و نقره و اسب‌های ممتاز و چهارپایان و زراعت، در نظر مردم جلوه داده شده است (تا در پرتو آن، آزمایش و تربیت شوند؛ ولی) اینها (در صورتی که هدف نهایی آدمی را تشکیل دهند)، سرمایه زندگی پست (مادی) است؛ و سرانجام نیک (و زندگی والا و جاویدان) نزد خداست» (آل عمران، ۱۴) و بر وسوسه‌های شیاطین چیره شود: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ مَا زَكَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا وَلَكِنَّ اللَّهَ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! از گام‌های شیطان پیروی نکنید! هر کس پیرو شیطان شود (گمراهش می‌سازد؛ زیرا) او به فحشا و منکر فرمان می‌دهد! و اگر فضل و رحمت الهی بر شما نبود، هرگز احدی از شما پاک نمی‌شد؛ ولی خداوند هر که را بخواهد تزکیه می‌کند، و خدا شنوا و داناست!» (نور، ۲۱). روشن است که این تفوق، با سختی و ممرات همراه خواهد بود. حال سخن در این است که انسان چگونه می‌تواند در این مسیر، از انحراف‌ها مصون بماند و با موفقیت و سلامت، بر ساحل عافیت بنشیند؟ تعدیل و هدایت درست امیال نفس که تنها با آگاهی بی‌عیب و نقص از حقیقت نفس و کمال آن میسر است، آیا با تکیه بر اندیشه‌ها و ابزارهای خطاپذیر انسان انجام می‌شود؟

۷. پذیرش ولایت الهی راه وصول به حقیقت عافیت

رهگیری و ملاحظه شواهد تاریخی در ناتوانی اندیشه‌های بشری در شناسایی حقایق نفس و تعلقات آن، گواه آن است که جامعه انسانی باید با هدایت‌های وحیانی و مراقبت

برگزیدگان و متولیان الهی، عافیت حقیقی را بجویند و همان گونه که امام رضا علیه السلام حدیث «سلسله الذهب» را در برابر انبوه جمعیت حاضری که اغلب معتقد به ولایت حضرت نبودند، از ناحیه خداوند چنین بیان فرمودند: «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ حِصْنِي فَمَنْ دَخَلَ حِصْنِي أَمِنَ مِنْ عَذَابِي؛ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ حِصَارٌ مُحْكَمٌ مِنْ أَسْتِ، هَرَكْسٌ فِيهِ وَارِدٌ شَوْدٌ، مِنْ عَذَابِ مَنْ فِيهِ أَمَانٌ خَوَاهِدٌ بُوْدٌ»؛ اما هنگامی که مرکب حضرت حرکت می کرد با صدای بلند فرمودند که ولایت من از شروط این امنیت است: «بِشُرُوطِهَا وَ أَنَا مِنْ شُرُوطِهَا؛ بِاِشْرَاطِهَا، وَ مِنْ اِشْرَاطِهَا هَسْتُمْ» (ابن بابویه، ۱۳۷۸ق، ج ۲، ص ۱۳۵)؛ یعنی هر چند «توحید» بر اساس ابلاغ پیامبر صلی الله علیه و آله از اوایل بعثت، اساس رستگاری و رمز عافیت انسان بوده است: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ قُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ تُفْلِحُوا؛ اَي مَرْدَم! لَا اِلَهَ اِلَّا اللّٰه بگویند تا رستگار شوید» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۸، ص ۲۰۲)؛ اما منهای ولایت امام معصوم علیه السلام مؤثر نیست؛ زیرا به بیان امام رضا علیه السلام، «إِنَّ الْإِمَامَةَ زِمَامُ الدِّينِ وَ نِظَامُ الْمُسْلِمِينَ وَ صَلَاحُ الدُّنْيَا وَ عِزُّ الْمُؤْمِنِينَ؛ اِمَامَتٌ، زِمَامٌ دِينٍ وَ مَائَةٌ نِظَامٍ وَ تَشْكِيلَاتٌ مُسْلِمَانَانَ وَ صَلَاحُ دُنْيَا وَ عِزُّ مُؤْمِنَانِ اسْت» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص ۲۰۰). در یک کلام، پیام جامع این مطالب، در حدیث «سفینه» از رسول اکرم صلی الله علیه و آله نهفته است که فرمود: «أَنَّ مَثَلُ أَهْلِ بَيْتِي فِيكُمْ كَمَثَلِ سَفِينَةِ نُوحٍ مَنْ رَكِبَهَا نَجَا وَ مَنْ تَخَلَّفَ عَنْهَا غَرِقَ؛ هَمَانَا مَثَلُ خَانِدَانِ مِنْ دَرِ مِيَانِ شَمَا بَه كَشْتِي نُوْحٍ مِي مَانْدِ كِه هِر كِه بَرِ اَن سَوَارِ شَدْ، نِجَاتِ يَافْتِ وَ هِر كِه اَزِ اَن بَا زَمَانْدِ غِرْقِ شَدْ» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۲۳، ص ۱۵۵). با توجه به اینکه کشتی نوح علیه السلام تنها پناهگاه و وسیله نجات به هنگام وقوع آن طوفان عظیم و عالم گیر بود، این حقیقت مسلم می شود که امت اسلام نیز در طوفان هایی که بعد از پیامبر صلی الله علیه و آله وزید، تنها وسیله ای که آنها را به ساحل عافیت و قرب ربوبی می رساند، پذیرش ولایت اهل بیت ایشان است. بنابراین مسلمانان، تنها با هدایت و رهبری اهل بیت علیهم السلام می توانند به سر منزل عافیت در دنیا و آخرت نائل شوند؛ همان گونه که راوی نقل می کند:

كُنَّا عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَقَالَ رَجُلٌ فِي الْمَجْلِسِ أَسْأَلُ اللَّهَ الْجَنَّةَ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنْتُمْ فِي الْجَنَّةِ فَاسْأَلُوا اللَّهَ أَنْ لَا يُخْرِجَكُمْ مِنْهَا فَقُلْنَا جُعِلْنَا فِدَاكَ نَحْنُ فِي الدُّنْيَا فَقَالَ أَلَسْتُمْ تُؤَرِّوْنَ بِإِمَامَتِنَا قَالُوا نَعَمْ فَقَالَ هَذَا مَعْنَى الْجَنَّةِ الَّذِي مَنْ أَقْرَبَ بِهِ

كَانَ فِي الْجَنَّةِ فَاسْأَلُوا اللَّهَ أَنْ لَا يُسَلِّبَكُمْ؛ نزد امام صادق عليه السلام بودیم، کسی در مجلس گفت: از خدا بهشت را مسئلت می‌کنم. امام فرمودند: شما هم اکنون نیز در بهشت هستید، پس از خدا بخواهید شما را از بهشت بیرون نکند. عرض کردیم: فدایتان کردیم اکنون در دنیا هستیم [چطور می‌شود در بهشت باشیم]. امام پاسخ فرمودند: آیا به امامت ما اذعان نکرده‌اید؟ حاضران جواب دادند: آری. سپس امام فرمودند: این معنای بهشتی است که هر کس به آن اقرار کرد، در بهشت است. پس از خداوند بخواهید شما را از آن محروم نکند (برقی، ۱۳۷۱ق، ج ۱، ص ۱۶۱).

بر اساس این روایت و نظایر آن، واقع شدن در چارچوب ولایت اهل بیت علیهم السلام، حضور در بهشت عافیت یعنی اوج لذت مؤمنانه خواهد بود.

نتیجه‌گیری

«حب نفس» به معنی دوست داشتن ذات و حقیقت وجود انسانی، امری است که خداوند در نهاد همه انسان‌ها قرار داده است و «لذت جویی و سعادت طلبی» مبنای گرایش انسان به خیر و منفعت است و گریز از هر درد و رنجی، از جلوه‌هایی پایدار و بسیار مهم آن است. حب نفس بر روند رشد و کمال انسان تأثیرگذار است؛ از این رو بخش قابل توجهی از تعالیم دینی بر این میل طبیعی استوار است و انسان را به سوی مصداق واقعی‌اش رهنمون می‌کند؛ مفهومی که در متون دینی با عنوان «عافیت» قابل پی‌گیری و تحلیل است. مفاد عافیت سلامتی از هرگونه محنت و ناگواری در همه ابعاد حیات انسانی است که دستیابی بدان با گستره‌ای کامل و وسیع از خواسته‌های پیوسته پیشوایان دینی از درگاه الهی بوده است؛ اما در این میان، انحراف در شناخت عافیت و خلط آن با تن‌آسایی و کامجویی و پیامدهای تلخ و ناگوار آن از یک سو، و قرین بودن حیات عموم انسان‌ها با محنت‌ها و رنج‌ها و تصریح برخی آیات و روایات به احاطه انسان با ناملازمات و سختی‌ها، از دیگر سو، تحقق چنین مصداقی را دست‌کم در حیات دنیوی در تردید و ابهام قرار داده و حکیمانه بودن

خلقت، یافتن پاسخ و رفع این ابهام را ضروری کرده است.

در این راستا و با مطالعه متون دینی و سیره عقلا روشن می‌شود که نخست، هر رنج و مصیبتی با آسودگی و گشایش همراه است که از سوی خدای تعالی و به فراخور نیازهای وجودی انسان ارزانی شده است؛ از این رو کرانه‌های عافیت در دنیا با محنت همراه است. دوم، سعی و کوشش که اساس نجات و فلاح انسان است، خود دربرگیرنده رنج و سختی است. سوم، از منظر عقلا، ورزیدگی در بوتۀ رنج‌ها و تحمل سختی‌ها، برای درک عافیتی پایدار، شایسته و ستوده است. چهارم، مطابق حکمت الهی، از یک سو، اجزای هستی در انسجامی بسیار دقیق در تعامل و سازواری با یکدیگرند و از دیگر سو، به تصریح آیات قرآن کریم، همگی تحت تسخیر انسان و مهیای برآورده کردن خواسته‌ها و نیازهای واقعی او هستند. بنابراین انسان باید نیازهای واقعی خویش را از طریق معرفت حقیقی ذات خویش و کمال حقیقی آن دریابد و آنگاه با انتخابگری‌ها و هدایت‌های درست غرایز نفسانی خود و تحمل رنج چشم‌پوشی بر جذابیت‌های صوری دنیا، مسیر قرب الهی را با ولایت ائمه معصومین علیهم‌السلام و با استعانت از رهنمودهای وحیانی طی کند و نظاره‌گر خدمات بی‌دریغ هستی و عافیت حقیقی آن در دنیا و آخرت باشد.

فهرست منابع

* قرآن کریم

** نهج البلاغه

*** صحیفه سجادیه

- ابن اثیر، محمد. (۱۳۹۹ق). النهایه فی غریب الحدیث و الاثر (ج ۳). بیروت: المكتبة العلمية.
- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۷۸ق). عیون أخبار الرضا علیه السلام (ج ۲). تهران: جهان.
- ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴ق). لسان العرب (ج ۱، ۶، ۱۲، ۱۵). بیروت: دار صادر.
- برقی، احمد بن محمد بن خالد. (۱۳۷۱ق). المحاسن (ج ۱). قم: دارالکتب الاسلامیه.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد. (۱۴۱۰ق). غرر الحکم و درر الکلم. قم: دارالکتاب الاسلامی.
- توکل خانیکی، محمدجواد؛ سالاری، علی. (۱۴۰۰). بررسی و تحلیل کیفیت عافیت بخشی آموزه‌های دین. دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی، ۴(۴۶)، صص ۱۱۰-۱۲۰.
- پالمر، مایکل. (۱۳۹۶). مسائل اخلاقی متن آموزشی فلسفه اخلاق (مترجم: علیرضا آل بویه). تهران: انتشارات سمت.
- جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۳۷۶ق). الصحاح تاج اللغه (ج ۳). بیروت: انتشارات دارالعلم للملایین.
- خادمی، عین الله؛ حاجی بابایی، حمیدرضا. (۱۳۹۱). تبیین مفهوم لذت و اقسام آن از منظر غزالی. انسان پژوهی دینی، ۹(۲۸)، صص ۷۹-۹۸.
- <https://doi.org/10/22054/wph.2018/9169>
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ق). مفردات ألفاظ القرآن. بیروت: انتشارات دارالقلم.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۲). فرهنگ دهخدا. تهران: دانشگاه تهران.
- شعیری، محمد بن محمد. (بی تا). جامع الأخبار. نجف: مطبعة حیدریه.

شهریاری، روح‌الله. (۱۳۹۹). ماهیت‌شناسی لذت و جایگاه آن در اخلاق اسلامی از منظر استاد مصباح یزدی. اخلاق و حیاتی، ۱۰(۱۹)، صص ۱۱۵-۱۴۷.

<https://doi.org/10.22034/ethics.2021.126951>

صدر، سید محمدباقر. (۱۴۰۲ق). فلسفتنا. قم: دارالتعارف للمطبوعات.

طباطبایی، محمدحسین. (۱۳۹۰ق). المیزان فی تفسیر القرآن (ج ۵، ۱۴، ۲۰). بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.

طباطبایی، محمدحسین. (۱۴۱۶ق). نهایه الحکمه. قم: مؤسسه النشر الاسلامی.

طریحی، فخرالدین بن محمد. (۱۳۷۵ق). مجمع البحرین (ج ۳ و ۶، چاپ سوم). تهران: نشر مرتضوی.

فاینبرگ، جول. (۱۳۸۵). جستارهایی در روان‌شناسی اخلاق (مترجم: منصور نصیری). قم: دفتر نشر معارف.

فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۰۹ق). العین (ج ۲، ۳، ۸). قم: دارالهجره.

فیومی، احمد بن محمد. (۱۴۲۰ق). المصباح المنیر. بیروت: المكتبة العصریه.

قرشی، علی‌اکبر. (۱۳۷۱). قاموس قرآن (ج ۷، چاپ ششم). تهران: انتشارات دارالکتب الاسلامیه.

کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق). الکافی (ج ۱، ۲). تهران: دارالکتب الإسلامیه.

مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ق). بحار الأنوار (ج ۱۸، ۲۳، ۲۹، ۳۳، ۳۵، ۷۸، ۸۳، ۹۲، ۹۷، ۹۹). بیروت: دار إحياء التراث العربی.

مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۹۱). اخلاق در قرآن (ج ۱، ۲). قم: مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی علیه السلام.

مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۹۴). نقد و بررسی مکاتب اخلاقی. قم: مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی علیه السلام.

مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۷۳). آموزش فلسفه (ج ۲، چاپ هفتم). تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.

مصباح، مجتبی؛ سعادت الحسینی، سید مجتبی. (۱۳۹۴). تحلیل مفهوم رنج از دیدگاه فلسفی. حکمت اسلامی، ۲(۴)، صص ۹-۳۱.

<https://doi.org/10.22034/fhi.2015.41152>

مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۱). تفسیر نمونه (ج ۲). تهران: دارالکتب الإسلامية.

معین، محمد. (۱۳۵۰). فرهنگ فارسی معین. تهران: انتشارات امیرکبیر.

ملاصدرا، محمد بن ابراهیم. (۱۹۹۹م). الحکمه المتعالیه فی الاسفار العقلیه الاربعه (ج ۲). بیروت: دارالتراث العربی.

ناس، جان بایر. (۱۳۷۰). تاریخ جامع ادیان (مترجم: علی اصغر حکمت). تهران: آموزش انقلاب اسلامی.

نراقی، ملا احمد. (۱۳۷۱ق). معراج السعاده. قم: انتشارات هجرت.

نوری، حسین. (۱۴۰۸ق). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل (ج ۷). قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام لإحياء التراث.